

Pentarşik Diplomasinin Geç Tunç Çağı Akdeniz Havzası'ndaki Örneği: Amarna Çağı

Serdar Özbilen*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,
Dr., Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi
Ankara/TÜRKİYE
serdarozbilen1@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4061-5897

Geliş: 14 Aralık 2023
Kabul: 4 Temmuz 2024
Yayın: 10 Ağustos 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Akdeniz Havzasında Geç Tunç Çağı olarak adlandırılan dönem MÖ 1550-1200 yıllarını kapsar. Bu döneme ait belgeler, Tell el-Amarna'da bulunan çivi yazılı belgelerden bilinmektedir. Bu dönemin en ayırt edici özelliği, büyük ve küçük krallıklar arasında diplomasi ağının oluşturulmuş olmasıdır. Günümüzdeki pentarşik yapıyı anımsatan ve Büyük Güçler Kulübü olarak adlandırılan bu dönemin en önemli özelliği beşli bir yapıya sahip olmasıdır. Karşılıklılık ilkesine dayalı bu ağın en belirleyici özelliği ise ticaret ve diplomatik evliliklerdir. Asur, Babil, Hitit ve Mitanni kralları kızlarını Mısır haremine göndermiş, karşılığında ise bol miktarda altın talep etmişlerdir. Küçük krallıklar ise daha çok bu hizmet ağının sürdürülmesini sağlamışlardır. Bu dönemde görülen en önemli gelenek ise kralların birbirlerine "kardeşim" şeklinde hitap etmeleridir. Ancak bu şekilde hitap edebilmek için bunun hak edilmesi yani kazanılması gerekiyordu. Söz konusu çalışmanın amacı arkeolojik kaynaklar ve yazılı belgeler ışığında diplomatik ilişkilerin kökenini irdeleyerek, Amarna Çağının diplomasideki yerini anlamaya çalışmaktır. Bu yönüyle de çalışmamızın Antik diplomasi alanında çalışanlara öncü olacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Geç Tunç Çağı, Eski Mısır, Amarna, Antik Diplomasi, Büyük Güçler Kulübü

An Example of Pentarchic Diplomacy in the Late Bronze Age Mediterranean Basin: Age of Amarna

Research Article

* Responsible Author, Ph.D.,
Ankara Hacı Bayram Veli
University,
Ankara, TURKIYE
serdarozbilen1@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4061-5897

Received: 14 December 2023
Accepted: 04 July 2024
Published: 10 August 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

The period called the Late Bronze Age in the Mediterranean Basin covers the years 1550-1200 BC. Documents from this period are known from the cuneiform documents found at Tell el-Amarna. The most distinctive feature of this period is the establishment of a diplomatic network between great and small kingdoms. The most important feature of this period, which is reminiscent of today's pentarctic structure and called the Great Powers Club, is that it has a quintuple structure. The most defining feature of this network based on the principle of reciprocity is trade and diplomatic marriages. Assyrian, Babylonian, Hittite and Mitanni kings sent their daughters to the Egyptian harem and demanded plenty of gold in return. Small kingdoms, on the other hand, provided the continuation of this service network. The most important tradition seen in this period is that the kings addressed each other as "brother". But in order to be addressed in this way, it had to be deserved. The aim of our study is to try to understand the place of the Amarna Age in diplomacy by examining the origin of diplomatic relations in the light of archaeological and written documents. In this respect, we think that our work will lead to those who work in the field of ancient diplomacy.

Keywords: Late Bronze Age, Ancient Egypt, Amarna, Ancient Diplomacy, Great Powers Club

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Özbilen, S. Pentarşik Diplomasinin Geç Tunç Çağı Akdeniz Havzası'ndaki Örneği: Amarna Çağı. *History Studies* 16, no. 3 (2024): 301-318.

Giriş: Coğrafi Sınırlar ve Tarihi Arka Plan

MÖ 16. yüzyılın sonlarından 12. yüzyıla kadar olan dönem¹ Yakın Doğu arkeologları tarafından Geç Tunç Çağı olarak anılır. Siyasi terimlerle ise, "Büyük Güçler Kulübü" olarak adlandırılan bu dönem kendilerini özel bir grubun üyeleri olarak gören birkaç büyük güç arasında bölünmüştür. Geç Tunç Çağı'nın bölgesel sistemi (MÖ 1550-1200), özel olarak Amarna Çağı, Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz'deki uluslararası ilişkilerin incelenmesi için ayrıcalıklı bir arşive sahip dönemdir². Bunun nedeni, Amarna Çağı'na ait belgelerin özellikle uluslararası ilişkileri resmileştirmeye yönelik Mısır'dan Suriye-Filistin, Anadolu, Yukarı Mezopotamya, Babil ve Elam'a kadar tüm alana tek tip değilse bile diğer herhangi bir dönemden çok daha büyük ölçüde geniş bir şekilde dağılmış olmasıdır (Harita 1).

Harita 1. Tell el-Amarna ve Yakın Doğu (David, 2003, 286).

MÖ 2. binyılda ve özellikle Geç Tunç Çağı sırasında³, Doğu Akdeniz'den İran Platosuna kadar Yakın Doğu'nun tamamı karmaşık bir kültürel, politik ve ekonomik ilişkiler ağıyla birbirine bağlıydı. Önceki dönemlerde bölgenin gelişimi çoğunlukla Mısır'da Nil'in, Mezopotamya'da Dicle ve Fırat'ın büyük alüvyonlu vadileri üzerinde odaklanmıştı. Alüvyal vadiye bulunmayan kereste, yarı değerli taşlar ve özellikle metal gibi hammadde rezervleri kadar önem arz etmektedir. Geç Tunç Çağı ile birlikte sadece ticaret artmakla kalmamış, tüm sistem yeni bir yapılanma kazanmıştır. Bu artırılmış etkileşim sistemi, Immanuel Wallerstein'in⁴ modern dünya için ortaya koyduğundan daha farklı olarak "bölgesel sistem" adıyla tanımlanabilir. Tunç Çağı sistemi, büyük kralı (*šarru rabû*) küçük krallardan (*šarru shehrû*) ayıran resmi ve genel kabul görmüş bir hiyerarşiye dayanmaktaydı. İlki bağımsız ve efendiler (*belu*), ikinciler ise onların hizmetkârlarıydı (*ardu*). Büyük krallar ve küçük krallar arasındaki dengesiz, hiyerarşik bir ilişki⁵, zamanın siyasi organizasyonunda normaldi. Küçük kral, efendilerine sadakat (*kittu*) borçluydu, ona asker ve haraç sağlamak zorundaydı; ikincisi de

¹ Raymond Cohen ve Raymond Westbrook, "Introduction: The Amarna System". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, (The Johns Hopkins University Press: 2000), 6; Mario Liverani, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC*. (Palgrave: 2001), 2.

² Cemal Yılmaz ve Yusuf Kılıç, "Eski Yakındoğu'nun Diploması Dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi," *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7, no. 2 (2020): 879-912.

³ Mario Liverani, "The Late Bronze Age: Materials and Mechanisms of Trade and Cultural Exchange". J. Aruz, K. Benzel, and J. M. Evans (Ed.) In *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B. C.*, (Yale University Press: 2008), 161.

⁴ Immanuel Wallerstein, *The Modern World System I*. (Academic Press: 1974).

⁵ Mario Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 1 Le lettere dei «Piccoli Re»*. (Brescia, Paideia: 1998), 39.

onu (*naşāru*) korumak, yani tahtını dış ve iç düşmanlara karşı güvenceye almak zorundaydı. Kavramsal olarak krallar arasındaki diplomasinin yeni şekillendiği bu ilişkilerde⁶ iki ana kural türü vardır: karşılıklılık ve teslim kuralları. Bu nedenle de Amarna toplumunun oluşumunu, kurumlarını, kurallarını ve rollerini ele almadan önce üç noktanın altını çizmek gerekir: 1. Eski Yakın Doğu devletleri, en azından Geç Tunç Çağı'nın son yüzyıllarında, uluslararası bir toplum oluşturmuştur. 2. Amarna Çağı, uluslararası bir toplumdur. 3. Amarna toplumu diğer uluslararası toplumlardan yapısal olarak farklıydı. Amarna yazışmalarının mevcut yeniden yorumu⁷, bireysel mektupların altında yatan genel tarihsel durumu anlamayı amaçlamaktadır. Amarna mektupları, bu konuların somut tarihsel olaylara nasıl uygulanacağını incelemek için yararlı ve yeterli malzeme sağlıyor gibi görünmektedir.

Mısır, uzun zamandır Nil boyunca bir tanrı-kral firavun tarafından yönetilen tüm Yakın Doğu bölgesinin büyük bir gücüydü. Hyksos Hanedanı'nın (MÖ 1640-1550) bir iç bölünme ve hâkimiyet döneminden sonra, yabancı hükümdarların kovulması ve ardından dışa doğru genişleme (Nubia'da), III. Tutmosis (MÖ 1479-1425) ve 18. hanedanın diğer firavunları tarafından kuzeye doğru (Levant'ta) devam etmiştir. MÖ 1400'e geldiğinde, 150 yıllık savaş ve genişlemeden sonra⁸, Mısır uluslararası konumunu sağlamlaştırmış ve askeri faaliyetleri azalmıştır. Diploması, 18. Hanedanın sonlarında Mısır'ın dış ilişkilerinin kaydına hâkimdir. MÖ 14. yüzyılda Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki diğer ülkelerle etkileşimleri yoğun ve yüzyılın sonlarına kadar çoğunlukla barışçıldı. Mısır tarihinde III. Amenhotep döneminde (MÖ 1391-1353), birçok açıdan Yeni Krallığın kültürel, sosyal ve ekonomik gelişiminin altın çağı yaşandı. Heliopolis'ten güneş tanrısı Ra, Karnak'ın tanrısı Amon ile birleştirildi. Bu durum kuzey ve güneyin başlıca kültleri arasında yeni bir ortak yaşam anlamına geliyordu. Ancak bu göz kamaştırıcı dönem⁹, bir sonraki hükümdar IV. Amenhotep'in (MÖ 1353-1335) tahta çıkmasıyla dramatik bir son yaşamıştır. 18. hanedan sonları, Mısır'ın entelektüel ve dini yaşamında bir kargaşa dönemiydi. Söz konusu dönemde 18. hanedanlığın sonlarına doğru kral IV. Amenhotep, Aten kültürünü himaye ederek¹⁰, bazı bilim adamlarının dini bir devrim olarak kabul ettiği bir güneş Monoteizm dönemini başlatmıştır¹¹. Kendisini tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak gören kral, adını Akhenaton (Aten'e yararlı) olarak değiştirmiştir. Ancak kısa süre sonra kral başkenti, önde gelen devlet tanrısı Amon-Ra'nın kült şehri olan ve bugün yaygın olarak Amarna (Amârnah) veya Tell el-Amarna olarak bilinen Akhetaten adında yeni bir şehre taşımıştır¹².

⁶ Rodolfo Ragonieri, "The Amarna Age: An International Society in the Making". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, (The Johns Hopkins University Press: 2000), 45, 47.

⁷ Mario Liverani, *Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography*. (Equinox Publishing Ltd: 2004), 98.

⁸ Marc Van de Mieroop, *A History of Ancient Egypt*. (Wiley Blackwell: 2021), 175; Jacobus Van Dijk, "The Amarna Period and the Later New Kingdom (c.1352-1069 BC)". I. Shaw (Ed.), In *The Oxford History Of Ancient Egypt*, (Oxford University Press: 2000), 265, 276.

⁹ William Schniedewind, "Introduction". W. M. Schniedewind (Ed.), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, (Brill: 2015), 14-15.

¹⁰ Rosalie David, *The Pyramid Builders of Ancient Egypt: A Modern Investigation of Pharaoh's Workforce*. (Routledge: 1986), 60.

¹¹ Ebru Uncu, "Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü," *History Studies* 5, no.1 (2013): 358-359.

¹² Cemal Yılmaz ve Şeyma Ay Arçın, "Urusalimum ve Amarna Mektuplarına Göre Devletlerarası İlişkilerdeki Yeri". *Cedrus* 8, (2020): 75-95.

1. Tabletlerin Keşfi ve Tarihçesi

Yukarıda bahsini ettiğimiz tüm bu gelişmelerin izlenebildiği ve Kahire'nin yaklaşık 300 km. güneyinde yer alan Tell el-Amarna¹³, 1887'de Mısır ve Asya krallıkları arasında değiş tokuş edilen çivi yazılı tabletlerin (Amarna Mektupları) keşfi sayesinde, bölgeler arası ilişkiler için başlıca çalışma yeridir. Tell el-Dab'a freskleri gibi, Amarna Mektupları da esasen Mısır arkeolojik bağlamından "Mısırlı olmayan" bir buluntu grubu olması nedeniyle beklenmedik bir keşif olarak kabul edilmektedir. Amarna Mektupları, Geç Tunç Çağı'nda Mısır ve Yakın Doğu'nun siyaseti ve tarihini anlamamız üzerinde önemli bir etki yaratmaya başladığı için, geniş kapsamlı çıkarımları bakımından eşsiz bir öneme sahiptir. Mektuplar, zamanın siyasi koşullarına ilişkin iç görü sağlamanın yanı sıra, ticari ilişkilere, cam, altın gibi belirli metallerin değerlerine ve yeni tanıtılan demire de ışık tutar. Bu mektuplarda kullanılan çeşitli hitap biçimleri, yazarların Mısır sarayı karşısındaki duruşunu gösterir. Liverani'nin belirttiği gibi¹⁴, mektupların dili retorik sorular, metaforlar, paradokslar ve farklı, hatta karşıt yorumlara izin veren diğer üslup araçlarıyla doludur. Mektuplardaki pek çok belirsizlik ve anlaşılmazlık, onları yazan yazıcıların (Akadça konuşan Babil ve Asur krallıklarından gelenler dışında) ana dili Akadça olmadığı gerçeğinden kaynaklanabilir.

Tablet buluntularının orijinal yerinin "Firavun'un Mektupları Evi" olduğu anlaşılmaktadır. Napolyon'un bilginleri buraya et-Tell adını vermişlerdir. Amarna Mektupları'nın öyküsü, 1887'de, bir dizi küçük kil tabletin, gübre olarak kullanılmak üzere eski kerpiç tuğlaları (Arapça sebakh) kazıyan bir köylü kadın tarafından keşfedilmesiyle başlamıştır. Bu keşif, daha fazla yasadışı kazı yapılmasına neden olmuştur. Önemleri hemen anlaşılmamış ancak British Museum'dan Wallis Budge, tabletlerin gerçek olduğuna inanarak birkaç tane satın almıştır. O sırada Oxford Üniversitesi'nde Asuroloji Profesörü olan Archibald Sayce, bunların önemini şöyle özetlemiştir: "*Tek bir arkeolojik keşif, birçok dahiyane teoriyi alt üst etti*"¹⁵. Tell el-Amarna'daki ilk modern arkeolojik kazılarda¹⁶ W. M. Flinders Petrie 1891-2'de müteakip olarak birkaç tablet daha ortaya çıkardı. 20. yüzyılın başlarında Amarna'da Alman ve İngiliz kazıcılar tarafından birkaç tablet daha bulundu ve toplam sayı 382'ye ulaştı. 1921'den 1937'ye kadar çalışmış olan Mısır Keşif Cemiyeti, 1977'de sitedeki kazılarına yeniden başlamıştır. Zamanla tabletler British Museum (100 tablet), Berlin'deki Bodemuseum (200 tablet), Mısır Müzesi (50 tablet) ve Paris'teki Louvre Müzesi koleksiyonları arasında yayılmıştır. Amarna arşivinin çoğu¹⁷ mektuplardan oluşsa da uluslararası diplomasi ile doğrudan bağlantılı görünmeyen 32 başka tür metni de içinde barındırmaktadır. Yabancı krallara ve vasal hükümdarlara yönelik yazılan mektupların neden hâlen Mısır'da bulunduğu konusunda son yaklaşımlar¹⁸ tabletlerin dokusuna ilişkin analizlerin, Amarna metinlerinin önemli bir bölümünün orijinal olmadığını, ancak iç dolaşım için Mısır'da fiilen hazırlanmış kopyalar olduğunu açıklama eğilimindedir.

Uzun bir araştırma geçmişine rağmen, Amarna Mektupları'nın hem görelisi hem de mutlak kronolojisi¹⁹, hâlen kesin çözümü olmayan birçok sorun, bazıları şaşırtıcı bir karmaşıklık

¹³ William Moran, *The Amarna Letters*. (The Johns Hopkins University Press: 1992).

¹⁴ Liverani, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC*. (2001).

¹⁵ Ian Shaw, *Ancient Egypt: A Very Short Introduction*. (Oxford University Press: 2004), 35.

¹⁶ Rosalie David, *Handbook to Life in Ancient Egypt*. (Facts On File, Inc: 2003), 28.

¹⁷ Edward Frank Wente, *Letters from Ancient Egypt*. (Scholars Press: 1990), 17.

¹⁸ Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. (Routledge, 2003), 225.

¹⁹ Margaret Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*. (Facts On File: 2002), 24; Rebecca Hasselbach-Andee, "Akkadian". J. Huehnergard and N. Pat-El (Ed.), In *The Semitic Languages*, (Routledge: 2019), 95-96; Ira Spar, "The Amarna Letters". J. Aruz, K. Benzel, and J. M. Evans (Ed.), In *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B. C.* (Yale University Press: 2008), 168.

sunar. Ayrıca "küçük krallar" tarafından yazılan mektuplar da herhangi bir tarihllemeyi göstermez. Ancak III. Amenhotep'in (MÖ 1391-1353) 30. yılından başlayarak Tutankamon'un saltanatının (MÖ 1333-1323) ilk yılına kadar uzanan 15-30 yıllık bir dönemi kapsarlar. Tabletlerin çoğunluğu ise Akhenaton (MÖ 1353-1335) dönemine tarihlenmektedir. Söz konusu tabletler, (382 tablet), dönemin *lingua franca*'sı olan Akad dilinin bir lehçesinde yazılmıştır. Arşivdeki belgelerin çoğu, Mısır, Babil ve Asur gibi Batı Asya'daki büyük güçler, Suriye ve Filistin'in vasal devletleri arasındaki diplomatik yazışmaların ögeleridir. Winckler, Sayce, Scheil ve diğerlerinin öncü çalışmalarından sonra²⁰, Amarna Mektupları'nın tam bir baskısı 1907'de J.A. Knudtzon tarafından 1915'te bir notlar ve dizinler hacmi eklenerek basılmıştır. Knudtzon'un çalışması 1987'de A. F. Rainey'ninkiyle desteklendi²¹. Daha yakın zamanlarda W. L. Moran tarafından 1987'de Fransızca, 1992'de İngilizce bir çeviri yapılmıştır. Ancak Knudtzon'unki hâlen tabletlerin temel transkripsiyonudur.

Amarna Mektuplarının tercümesi ve yorumlanmasından ortaya çıkan bir diğer tartışma, Apiru'ların kim olduğu sorusudur. Suriye-Filistin vasallarından gelen tabletlerin çoğu, MÖ 2. binyıl boyunca Yakın Doğu'da yaygın olduğu anlaşılan "Apiru" adlı bir grup insana atıfta bulunur. Tabletlerin ilk çevirileri "Hapiru/Habiru" adlarını yazdığından, Kutsal Kitap bilginleri bunları İbraniler ile ilişkilendirmişlerdir. Bununla birlikte, etnik "Apiru" ve "İbri" (İbranice) terimlerinin etimolojik olarak bağlantılı olduğuna dair kesin bir kanıt henüz yoktur. Apiru'nun bir etnik gruba mı, bir sosyal gruba mı yoksa bir ekonomik sınıfa mı işaret ettiği net değildir. Öyle ki terimin haydutluk ile eşanlamlı olduğu bile öne sürülmüştür. Sözcük, Kültepe Tabletlerinde ve yine Geç Tunç Çağı Doğu Akdeniz arşivlerinden Alalah Tabletlerinde kaydedilmiş²², Akadça sözlüklerde²³ "bir sınıf/göçebe bir halk/başiboş/yağmacı" olarak tanımlanmıştır.

2. Diplomatik İlişkiler Ağının Tarihi

Diplomasi kelimesinin kökeni Yunancadır (diploma: çift katlı belge; tavsiye mektubu, bir lisans veya imtiyaz taşıma). Tarihsel olarak diplomasinin kökenleri²⁴, insan topluluklarının avlanma bölgelerinin sınırları ve birbirleriyle ilişki kurarak/tepki göstererek oluşturdukları kimlik sınırları hakkında komşularıyla bir anlayışa ulaşmaya yönelik ilk kararlarına dayanır. İlk diplomatik değişimler, temsil, iletişim ve çatışma yönetimine ilişkin bazı temel kuralların oluşturulmasına izin verse de kalıcı kurumların yaratılmasıyla sonuçlanmamıştır. O sıralarda diplomatik etkileşim yeterince sık ve önemli değildi ve bu nedenle karmaşık kurumsal ilişkiler geliştirmek için gerekli teşviklerden yoksundu. Dünyanın farklı bölgeleri, diplomatlarının kendi yönetim sistemlerindeki rolüne ilişkin farklı algılara sahipti. Diplomatların amaçları, kullanılan yöntemler, sorumlulukları, etkisi ve gücü bu nedenle evrensel olmaktan uzaktır. Uluslararası ilişkilere görece önemleri tarih boyunca daralmış ve genişlemiştir. Diplomatik

²⁰ Mario Liverani, "Amarna Letters". K. A. Bard (Ed.), In *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, (Routledge: 1999), 150; Ellen Morris, *The Architecture of Imperialism: Military Bases and the Evolution of Foreign Policy in Egypt's New Kingdom*. (Brill: 2005), 217, 219; Jana Mynářová, "Discovery, Research, and Excavation of the Amarna Tablets-The Formative Stage". W. M. Schniedewind (Ed.), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, (Brill: 2015), 37-38.

²¹ A. F. Rainey (Collated, Transcribed and Translated by A. F. Rainey), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, (Brill: 2015).

²² Mieroop, Marc Van de, *A History of Ancient Near East*. (Wiley Blackwell: 2015), 151.

²³ CAD. *The Assyrian Dictionary of The Oriental Institute of The University of Chicago "H"*. (Eds. I. J. Gelb, T. Jacobsen, B. Landsberger, A. L. Oppenheim), (Illinois: 1956), 84.

²⁴ Bjola ve Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (Routledge: 2018), 13.

uygulama bu nedenle hem tarihsel hem de coğrafi olarak konumlanmıştır. Düzenlenmeleri ve anlaşma prosedürleri geçicidir, sorunlar sıklıkla tekrarlanır ve diplomatik ortam değişkendir.

Diplomasi, özünde siyasi bir faaliyet olup iyi kaynaklara sahip ve becerikli gücün önemli bir bileşenidir²⁵. Temel amacı, devletlerin dış politikalarının amaçlarını kuvvete, propagandaya ve hukuka başvurmadan güvence altına almalarını sağlamaktır. Bunu esas olarak profesyonel diplomatlar ve anlaşmaları güvence altına almak için tasarlanmış diğer görevliler arasındaki iletişim yoluyla başarır. İyi bir diplomatın özelliği nedir? Diplomasi en iyi nasıl yürütülmelidir? şeklindeki sorular Antik Çağlardan günümüze yazarları meşgul etmiştir. 17. yüzyılın ortalarında, Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesinden bir buçuk yüzyıl sonra, dünyanın Avrupalı olmayan bölgelerine ilişkin bir farkındalık Avrupa bilincine nüfuz etmişti. Avrupalıların çoğu, dünyanın yuvarlak olduğuna ve uzak bölgelerde garip geleneklere sahip garip insanların yaşadığına inanıyordu. Yine de çoğu Avrupalı için Amerika ve Doğu o kadar uzaktı ki gerçekten dünyanın bir parçası değillerdi. 15. yüzyılın sonunda, Avrupa'daki bir dizi dönüşüm, büyük bir diplomatik yeniliği tetiklemek için bir araya gelmiştir: mukim büyükelçilik kurumunun kurulması. Bununla birlikte, Avrupa'da kıta çapında bir devlet sistemi oluşturulduğundan, diplomatik uygulama doğası gereği sürekli hâle gelmiştir. Diplomasi kurumsallaştıkça, büyükelçilerin sosyal statüleri önemli ölçüde iyileşmiş ve verimli bir şekilde çalışma yetenekleri artmıştır. Bu yapısal dönüşümün başarısının anahtarı, Orta Çağ'ın dini evrensellik ilkesinin aşınmasına katkıda bulunan ve yeni bir bölgesel-egemen meşrulaştırıcı ilkeye, var olma ilkesine, uluslararası davranışın baskın doktrini olarak ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Diplomatik uygulama, sağduyu kurallarında yeni bir temel bularak "Hıristiyanlıktan ve Avrupa'dan arındırılmış" ve böylece Batılı olmayan dünyaya giderek daha fazla ihraç edilebilir bir hâle gelmiştir.

Aynı zamanda Fransa'da XIII. Louis'in ilk bakanı Kardinal Richelieu'nun Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında²⁶ Hollandalı ve İsveçlilerle ittifak kurduğu müzakerenin devamı olarak bilgi toplama, niyetleri netleştirme ve iyi niyet yaratma gibi farklı faaliyetleri de içermesine rağmen, İngiliz parlamenter Edmund Burke tarafından 1796'da tüm bu faaliyetlere diplomasi etiketi yapılandırılmaya kadar, bunun en yaygın olarak müzakere olarak bilinmesi şaşırtıcı değildir. Fransız Kilisesi ve siyasi seçkinler içinde Katolik Fransa'nın diğer Katoliklerle savaşmaması gerektiğine dair bir his olmasına rağmen, 1624-61'in önde gelen bakanları olan Kardinaller Richelieu ve Mazarin, Fransa'nın Habsburg karşıtı güçlü politikalarından büyük ölçüde sorumluydu. Diplomasi, yalnızca profesyonel diplomatların yaptığı şey değildir; diğer memurlar tarafından ve onların yönlendirmesi altında özel kişiler tarafından gerçekleştirilir. Diplomasi hem yansıttığı hem de pekiştirdiği güç dengesi ile birlikte devletler toplumunun en önemli kurumudur.

MÖ 1. binyıl boyunca Çin, Hindistan ve Yunan şehir devletleri²⁷ karmaşık iletişim ve diplomatik uygulamalar geliştirmişlerdir. Hepsi, kabaca eşit sayıda bağımsız yönetim biçimi, ortak bir dilsel ve kültürel altyapı örneği sergilemişlerdir. Bununla birlikte, Yunan şehir devletlerinin aksine hem Hint hem de Çin sistemleri, tüm parçalanmış bölgeleri birleştiren idealize edilmiş bir imparatorluğa geri dönmüşlerdir. Organizasyonu ve uzun ömürlülüğü göz önüne alındığında, Roma İmparatorluğu diplomasinin gelişimine şaşırtıcı derecede az katkıda bulunmuştur; Romalılar, karşılıklılık temelinde müzakere etmek yerine kendi

²⁵ Bjola ve Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (Routledge: 2018), 24.

²⁶ Geoff Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*. (Palgrave Macmillan: 2022); William Roosen, *The Age of Louis XIV: The Rise of Modern Diplomacy*. (Routledge: 2017), 9-11; Matthew Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy 1450 -1919*. (Routledge: 2013), 155.

²⁷ Christer Jönsson ve Martin Hall, *Essence of Diplomacy*. (Palgrave Macmillan: 2005), 11.

iradelerini dayatmaya çalışırken, gelecek nesillere miras bıraktıkları pek çok hediye arasında yer alacak kadar değerli bir diplomatik yöntem geliştirmemişlerdir. Roma, Bizans'ın yapacağı gibi diplomasiyi, üstünlüğünü korumanın bir aracı olarak değil, çoğu zaman çok sıkıcı işleri yürütmenin bir aracı olarak kullanmıştır. Bizans diplomasisi daha kalıcı bir etkiye sahipti. Bizans, savaştan kaçınma çabalarında rüşvet, dalkavukluk, istihbarat toplama, yanlış bilgilendirme ve üstünlüğünün törensel tezahürleri gibi çok çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bizans ve Venedik arasındaki yakın ilişkinin bir sonucu olarak, Bizans diplomatik gelenekleri Batı'ya aktarıldı. Rönesans İtalya'sı genellikle modern diplomasi sisteminin doğum yeri olarak kabul edilir. En önemli yenilik, daimî elçiliklerin ve yerleşik büyükelçilerin getirilmesiydi. 16. yüzyılda, Kuzey İtalya'da ortaya çıkan diplomatik teknikler ve fikirler, egemenler, karmaşık diplomasi kullanımını devlet yönetimleri için gerekli buldukları için çatışmaya eğilimli Avrupa kıtasına yayılmıştır. Klasik diplomasi, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Fransızlar tarafından geliştirilmiştir. Ayrıntılı tören, gizlilik ve kademeli profesyonelleşme ile karakterize edilmiştir. Müzakereleri gizlice yürütmeye ilişkin yerleşik uygulama ile birlikte bilgi toplama ve koruma endişesi, aşırı gizliliği teşvik etme eğilimindeydi. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, klasik veya eski diplomasi'nin gizliliği ağır eleştirilere maruz kalmış ve savaşın patlak vermesinin engellenememesinden tüm diplomatik sistem sorumlu tutulmuştur.

Diplomasinin daha uzak kökenlerine baktığımızda, yakın zamanlı tarihsel araştırmalar ve bilinen en eski yazıların ve mektup alışverişlerinin çevirileri, diplomatik uygulamanın Antik Yakın Doğu'da MÖ 3. binyılın ortalarından itibaren başladığını göstermiştir. MÖ 3. binyıldan bu yana bugün bilindiği şekliyle uluslararası ilişkiler ağının ve diplomasi'nin doğduğuna inanılan zaman dilimi dünya çapında diplomatik uygulamanın gelişimi, bir tekdüzelik eksikliği ile karakterize edilmiştir. Bu dönemdeki başlıca özellikleri, iletişimin habercilere ve ticaret kervanlarına bağımlılığı, diplomatik dokunulmazlığın yabancılara konukseverlik kurallarına ve bağışlayıcı bakışları altında onaylandıkları anlaşmalara uyulmasıydı. Ancak, görünüşe göre zaman için yeterli olsa da bu yüzyıllarda diplomasi ilkel kalmıştır. Genel olarak bunun nedeni, çok sık başvurulmaması ve iletişimin yavaş, zahmetli, güvensiz ve öngörülemez olması gibi görünmektedir. Tarih öncesi dönemlerde, çeşitli biçimlerdeki hediye alışverişi²⁸, nesnelere aracılığıyla yansıtılan kişisel ilişkileri akla getirir, ancak diplomasi ve dolayısıyla diplomatlar, muhtemelen genellikle yazıyla birlikte giden bir devlet aygıtına ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle, örneğin Mısır ve Mezopotamya'dan oldukça belirleyici olan yazıtlar ve ikonografi vardır. Uluslararası ilişkilerin barışçıl yönetimi anlamında anlaşılabilir ve belirlenmiş diplomatlar tarafından desteklenen diplomasi, 1440'ta daimî temsilin gelişmesiyle görülenlere bazı açılardan benzer siyasi bağlamlara çok şey borçlu olduğu Antik Çağ'a kadar izlenebilir. Yakın Doğu'nun, örneğin MÖ 1450'den 1200'e kadar Anadolu'da gelişen Hitit İmparatorluğu'nun ve Mısır'ın diplomasisi öğreticidir. Eski Yakın Doğu'daki diplomatik uygulamanın gelişimi, ortak bir dile erişime, bu dili kaydetmek ve iletmek için kâtip olarak eğitilen bireylerin yanı sıra saray protokolü ve ritüeline karşılıklı aşinalığa dayanıyordu. Bu dönemde diplomatik iletişim²⁹ genellikle resmi ve törensel olarak ileri sürülen girişimler ve talepler biçiminde gelişmiş ve kuvvetin yürürlüğe girmesi düşünülmeden önce bir ön adım olarak kabul edilmiştir. Gösterişli hediyeler ve parıltılı törenler, bir diplomatik görevlinin ev sahibi tarafından kabul edildiği saygınlık ve önem düzeyini, hatta tam tersini iletmeye araçları olarak da kullanılmıştır. Cohen ve Westbrook (2000), günümüzün diplomatik ilkelerinin ve çerçevelerinin köklerinin Antik Yakın Doğu dünyasının derinliklerine indiği sonucuna

²⁸ Jeremy Black, *A History of Diplomacy*. (Reaktion Books: 2010), 17.

²⁹ Bjola ve Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (2018), 17.

varmak için fazlasıyla yeterli kanıt olduğunu savunmaktadır. Elçi alışverişinde bulunan organize devletlerin ilk tarihi kayıtları, MÖ 3. binyıla³⁰, Mezopotamya'nın çivi yazılı uygarlıklarına kadar uzanır. Bu çeviriler arasında Erken Mezopotamya'dan Mektuplar, MÖ 17. yüzyıl Mari (Suriye) arşivleri yer alır. Mari kralının Fırat Nehri üzerindeki kazılan diplomatik arşivi, MÖ 2. binyılın başlarındaki diğer hükümdarların mektuplarını, Mısır ve Hitit İmparatorluklarının diplomatik kayıtları, krallar arasındaki yazışmaları ve anlaşmaları içerir. Ancak Mari Çağı'nın bölgesel sistemi geniş anlamda (batıda Suriye ve doğuda Elam dâhil) büyük ölçüde Mezopotamya ile sınırlıyken, Amarna Çağının Filistin, Mısır, Anadolu ve doğuyu da içine alacak şekilde Akdeniz'e doğru uzanır. Genişleme, MÖ 2. binyılın ortalarına doğru meydana gelen büyük değişikliklerin işaretini taşır: Babil'in siyasi ve kültürel merkeziliğinin sona ermesi, yazıtlarda geçen "dağ halklarının" Mezopotamya senaryosuna girmesi (Kassitler, Hurriler, Hititler), bölgesel sistemin ağırlık merkezinin batısına doğru kayması, Mısır'ın Suriye-Filistin koridorunun kontrolüne doğrudan dâhil olması. Dolayısıyla geniş bir kronolojik perspektifte, bölgesel güçler (Mısır, Hatti -Hitit, Mitanni/Asur, Babil, Elam) arasında sağlanan denge, uzun ve tamamen net olmayan süreçlerin sonucudur.

Siyaset bilimleri çerçevesinde uluslararası ilişkilerin incelenmesi, çağdaş veriler ve Avrupa merkezli bir gelenek üzerine kurulmuştu, ancak Amarna Mektupları'nın incelenmesi, devletlerarası ilişkilere ilişkin genişletilmiş ve tarihsel olarak derinleştirilmiş bir görüş oluşturmamıza yardımcı olabilecek katkılar sunmaktadır. 1887'de Mısır'daki Tell el-Amarna'da bulunan diplomatik belgelerin dikkate değer bir önbelleği olan Amarna Mektupları³¹, MÖ 14. yüzyılda Eski Yakın Doğu'nun yönetimleri arasındaki yoğun ve karmaşık ilişkileri ortaya koymaktadır. M.Ö. 13. yüzyılın Hitit antlaşmaları başka bir değerli kaynak oluşturur. Kısacası, Eski Yakın Doğu, diplomasinin en eski ve iyi belgelenmiş dönemidir. Bu mektuplar, bu siyasi oluşumlar arasında var olan devletlerarası ilişkiler hakkında değerli bilgi pencereleri açmaktadır.

Erken devlet oluşumlarında görülen uluslararası ilişkileri, modern dünyamızda elde edilenlerle karşılaştırmak ilginç olsa da³², doğru bir tarihsel değerlendirme arkaik sistemleri kendi teknolojik, sosyal ve kültürel ortamlarına dâhil ederek başarılabilir. Soru, modern sistemlere benzerlikleri ile ilgili değil, prosedürlerinin zamanlarının ihtiyaçlarına göre işlevselliği ile ilgilidir. Bu anlamda bugün Amarna Çağında bu sistemin kendi normlarına cevap verdiği gerçek bir uluslararası ilişkiler sisteminin yürürlükte olduğu açıkça görülmektedir. Diplomatik ilişkilerin arkasında en az bin yıllık olgunlaşmaya sahip bir pratiğin temsilcisi olan Amarna diplomasisi, kapsamlı ve yoğun ilişkilerin, uzun süreli bir denge döneminin ve farklı kültürler arasındaki bir yüzleşmenin meyvesi ve ifadesidir. Sonuçta Amarna Mektupları, devletlerin birbirleriyle ortak bir dilde iletişim kurabilecekleri, çıkarlarını sürdürebilecekleri ortak standartlar ve sözleşmelere atıfta bulunarak farklılıklarını çözebilecekleri, kendilerini bilgilendirebilecekleri ve kabul edebilecekleri yüzyıllar boyunca geliştirilmiş bir geleneğin doruk noktasını temsil eder.

³⁰ Liverani, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC*. (2001), 1-3.

³¹ Keith Hamilton ve Richard Langhorne, *The Practice of Diplomacy Its evolution, theory and administration*. (Routledge: 2011), s. 7-8; Liverani, "The Great Powers' Club". (2000), 3-4.

³² Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 2 Le lettere dei «Grandi Re»*. (1999a), 323; Cohen ve Westbrook, "Introduction: The Amarna System". (2000), 3-4.

3. Büyük Güçler Kulübü

18. yüzyıl Avrupa'sında beş büyük devlet Fransa, Britanya, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın³³, yine günümüzde BM'de daimi veto yetkisine sahip ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa olarak bildiğimiz beş büyüklerin birer güç merkezi olarak çıkışları, pentarşik yapının Amarna Mektupları'ndan da anlaşılacağı üzere tarihsel olarak daha köklü bir geçmişinin olduğunu göstermektedir. Diplomasinin ufkunun tüm Eski Yakın Doğu'yu kapsayacak şekilde genişlemesi ve bir grup eşit gücün, bir kulüp ve ayrıcalıklar kadar sorumluluklar da verdiği üyelik kavramını kazanması ancak Amarna Çağı'nda mümkün olmuştur. Kissinger'in de dediği gibi³⁴ sanki bir doğa kanunuymuş gibi her yüzyılda uluslararası sistemi kendi değerlerine göre yeniden biçimlendirecek kuvvet, irade, entelektüel ve moral güce sahip olan bir ülke ortaya çıkmaktadır. Amarna Çağı, Akdeniz Havzası'nda tanımlanan bölgesel sistem içinde, küçük şehir devletlerinden (Suriye-Filistinli olanlar gibi) büyük bölgesel ve potansiyel güç olarak Mısır, Mezopotamya Devletleri ve Hititler gibi emperyal devletlere kadar çeşitli düzen ve büyüklükteki çok güçlü siyasi oluşumlar vardır³⁵. Bu çoğulluk, zamanın terminolojisinde "büyük krallar" olarak tanımlananlar ile "küçük krallar" olarak tanımlananlar arasındaki açık bir ayırım doğrultusunda düzenlenmiştir. Bunlar Mısır, Babil, Hitit, Mitanni (Mitanni yıkıldıktan sonra Asur), Elam olarak adlandırılan büyük güçler kulübünün beş üyesiydi. Geriye kalanlar ise aşağıda da değindiğimiz üzere küçük krallıklardan oluşmaktaydı.

Akhenaton'un başkenti Amarna'nın merkezindeki bir devlet dairesinden alınan kil tabletlerde görülen siyasi terimler³⁶, Mısır gücünün yurtdışındaki gerçek alanını hemen sınırlayan iki ana gruba ayırılır. Biri, karşılıklı hitap şeklinin "kardeş" olduğu, Mısır ile diğer büyük güç statüsündeki devletlerarasındaki yazışmalardır. Mektuplarla yapılan hediye alışverişi, çok ciddiye alınan ve hangi kralların verdikleriyle aldıkları arasında denge kurma konusunda en hassas oldukları bir uygulamaydı. Düzenlenen diplomatik evlilikler bir başka hassas alandı. İkinci mektup grubu, Filistin ve Suriye şehir devletleri, prensleri ve yerleşik Mısır yetkilileriyle ilgilidir. Firavun'a "rabbim" diye hitap ederler.

Amarna Çağı'nın diplomasiye getirdiği yenilik ise kraliyet yazışmalarında "kardeşim, baba, oğul" gibi hitaplarla Yakın Doğu diplomasisine egemen olan güç dengesi kavramının sanılanın aksine çok daha önceleri oluşmaya başlamasıdır. Bu açıdan bakıldığında Eski Yakın Doğu'nun tarihi, farklı krallıkların benzer güç konumlarından karşı karşıya geldiği denge evreleri ile bir gücün merkezilik ve emperyal bir karakter rolü üstlendiği dengesizlik evreleri arasında bir değişim olarak görülebilir. Hem eşitlik düzeyinde hem de denklik düzeyinde olmayan kültürlerle artan bu temas³⁷, çeşitli devletlerin krallarının fiziksel olarak akraba olmaları da, genellikle "diplomatik kardeşlik" olarak adlandırılan ilişkiye dayanan çok sayıda diplomatik

³³ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. (Çev. B. Karanakçı). (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2009), 15.

³⁴ Henry Kissinger, *Diplomasi*. (Çev. İ. H. Kurt). (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2008), 9.

³⁵ Beckman, "International Law in the Second Millennium: Late Bronze Age. (2003), 754, 755, 758.

³⁶ Barry Kemp, *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*. (Routledge: 2018), 80; Andrea Gnirs, "Coping with the army: the military and the state in the New Kingdom". J. C. M. García (Ed.), In *Ancient Egyptian Administration*, (Brill: 2013), 690-691; Erik Hornung, "The New Kingdom". E. Hornung, R. Krauss, and D. A. Warburton (Ed.), In *Ancient Egyptian Chronology*, (Brill: 2006), 206; Jorg Klinger, "Chronological Links between the Cuneiform World of the Ancient Near East and Ancient Egypt". E. Hornung, R. Krauss, and D. A. Warburton (Ed.), In *Ancient Egyptian Chronology*, (Brill: 2006), 313; Adda Bozeman, *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age*. (Routledge: 2017), 27, 30.

³⁷ Richard Wilkinson ve Noreen Doyle, "Between Brothers: Diplomatic Interactions". P. P. Creasman and R. H. Wilkinson (Ed.), In *Pharaoh's Land and Beyond Ancient Egypt and its Neighbors*, (Oxford University Press: 2017), 83.

yazışmaya yol açmıştır. Bu kardeşlik ideolojisi, Geç Tunç Çağı diplomasisinin ayırt edici bir özelliğiydi. Bazı durumlarda bu terimler daha yaşlı bireylerin daha küçüklere hitap ettiği veya tam tersi durumlarda kullanılmış olsa da, diğer durumlarda kardeşlik dili açıkça karşılıklı (veya tek taraflı) anlaşılabilir (veya umulan) denklik ve denk olmama ifadesi olarak kullanılmıştır. Bunu örneğin, Orta Asur İmparatorluğu'nun ilk kralı Asur-uballit'in sadece kendisi için "šarru rabû" (büyük kral) terimini kullanmasında ve Mısır firavununu bağımsız hâle geldiğinde "kardeşim" olarak adlandırmasında görmekteyiz. Amarna arşivinin kapsadığı zaman diliminde, Kuzey Mezopotamya'dan Asur³⁸, Babil'in engelleyemediği bir hamle ile askeri başarılarıyla bu guruba girmeye çalışmıştır. Ancak, büyük krala erkek kardeş, aile üyelerine kız kardeş, oğul ve kız olarak hitap etme hakkı kabul edilemezdi. Kazanılması gerekiyordu. Bu, her şeyden önce kişinin büyük kral statüsüne ulaştığını göstermek anlamına gelmekteydi. Kardeşlik için ise genellikle statü eşitliği gerekmekteydi. Asur, Mitanni'nin çöküşünün bıraktığı Fırat'ın doğusundaki güç boşluğuna girmeye başladığında³⁹, Asur-uballit kendisini uluslararası sahnede büyük oyuncuların birisi olarak kabul ettirmeye çalışmıştır. Mısır ile diplomatik inisiyatif almış ve Akhenaton'a mektup yazıp ona hediyeler göndermiştir. Asur-uballit Mısır kralına şöyle yazar: "Şimdiye kadar seleflerimden hiçbiri yazmamış olsa da, bugün size yazıyorum. Hem seni hem de ülkeni ziyaret etmesi için sana elçimi gönderiyorum". Mektubun tonu, içeriği ve mütevazı terminolojisi, Asur-uballit'in firavunla olası diplomatik bağlantıların kurulmasına bir giriş olarak, firavuna ilk geçici yaklaşımını gösteriyor gibi görünmektedir. Babilli Burnaburias, Asur'un diplomatik girişimlerini hatırı sayılır bir endişeyle izliyordu. Asurluların Mısır'la ilişkilerinin devam ettiğine dair aldığı haberlere cevaben, zamanın firavunu, muhtemelen Tutankamon'a öfkeyle yazmıştı: "Asurlular benim tebaamdır ve onları size gönderen ben değildim! Neden ülkenize gelmeyi kendilerine görev edindiler? Eğer beni seviyorsan, orada iş yapmalarına izin verme, onları bana eli boş geri gönder!" Burnaburias, Asurluların Babil tebaası olduğunu iddia ederek gerçeği kırılma noktasının çok ötesinde bariz bir şekilde esnetiyordu. Asur'un Babil için ciddi bir tehdit haline gelmesi⁴⁰ özellikle de uluslararası sahnede büyük krallar listesinde tanınması an meselesiydi. Ancak büyük kral statüsünü elde etme gerçeği, kişinin akranlarına kardeş olarak hitap etme hakkını otomatik olarak beraberinde getirmiyordu. Ayrıca yine bir büyük krala kardeş olarak hitap etme hakkının güvence altına alınması, otomatik olarak tüm büyük krallara bu şekilde hitap etme hakkını da vermemekteydi. Urhi-Teşub, Hitit tahtında bulunduğu kısa sürede, Asur kralı I. Adad-Nirari'ye bunu çok açık bir şekilde ifade etmiştir. Asur, Hanigalbat'ın (Mitanni Krallığı) fethini tamamlayıp onu kendi egemenliğine alarak Fırat'ın doğusundaki en büyük güç olmuştu. Hanigalbat'ın Hitit ile bağlantıları artık tamamen kopmuştu ve Asur toprakları Karkamış Krallığı'nın sınırlarına kadar genişletilmişti. I. Adad-Nirari, Urhi-Teşub'a Hatti ile barış arzusunun garanti etmeye çalıştı. Ancak bunu yapma hevesiyle Hitit kralına "kardeşim" demek gibi bir hata yaptı. Bunun için şiddetle azarlandı. Urhi-Teşub itiraz etti: "Neden hâlen kardeşlik hakkında konuşmaya devam ediyorsun? Size kardeşlik hakkında ne diye yazayım? Arası iyi olmayanlar, birbirlerine kardeşlik hakkında mı yazarlar? Sana kardeşlik hakkında hangi gerekçeyle yazayım? Sen ve ben bir anneden mi doğduk? Dedem ve babam Asur Kralı'na kardeşlik hakkında yazmadığına göre, sen de bana kardeşlik ve büyük krallık hakkında yazmaya devam etmeyeceksin". Ancak Urhi-Teşub, Asur'un askeri başarılarının, büyük kral unvanına yönelik iddiasını haklı

³⁸ Colleen Darnell, "The New Kingdom", I. Shaw and E. Bloxam (Ed.), In *The Oxford Handbook of Egyptology*, (Oxford University Press: 2020), 671-672.

³⁹ Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. (2003), 75-77.

⁴⁰ Corneliu Bjola ve Markus Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (Routledge: 2018), 16-18.

çıkardığını isteksizce kabul etti. Yine de bu tek başına ona, Hatti'nin büyük kralına kardeşi olarak hitap etme hakkını vermiyordu. Kardeşlik, iki kraliyet hanedanı arasında, sıklıkla evlilik bağlarıyla güçlendirilen elçilerin ve hediyelerin değış tokuşu ile dostluk ve işbirliği taahhüdüne yansıyan yakın kişisel bağların varlığını ima ediyordu.

Dolayısıyla genişleme, yalnızca niceliksel farklılıkları değıl, aynı zamanda sistemin, geleneksel olarak Mezopotamya kültürünün katılımcıları olmayan⁴¹, ancak kendi gelenekleri, komşularıyla kendi etkileşim alışkanlıklarına sahip olan ve birbirinden çok uzak olan devletleri ve nüfusları içermesi anlamında niteliksel değışiklikleri de içerir. Diplomatik ve ticari etkileşim mekanizmaları bu nedenle daha karmaşık, ideolojik çatışma olasılıkları daha somut hâle gelir ve bazen gerçek, terminolojileri sorunsuz ve geleneksel hâle getirmeyen bir aracı dilin kullanılması nedeniyle çeşitli yerel kültürlerde zihinsel kalıplar yanlış anlama eşiğinde sınırlanır. Ancak sistemin bu içsel karmaşıklığı, dış dünyayla ilgili sınırlarını tehlikeye atmaz: özünde, Amarna'nın mektuplarıyla belgelenen diplomatik ilişkilerle birbirine bağlanan bölgesel sistem, zamanın ulusallaştırılmış ve kentleşmiş dünyası ile örtüşür: tüm sınırların ötesinde tamamen farklı bir organizasyonel ve kültürel düzeyde popülasyonlar, hammadde havzaları, egzotik ürünler, barbar insanlar, bilinmeyen ve güvensiz ufukların kaldığı yetenekli yazı dünyası.

Büyük krallar arasındaki ilişkilere, büyük güçlerin kulübü olarak tanımlanan şeye ait olma kriterlerine gelince⁴², şunu söyleyebiliriz: 1. Bir ortağın davranışını diğere göre yansıtmaya, karşılıklılık ilkesi 2. Her birinin kendi egemenlik alanı üzerindeki sorumluluğunun tanınmasıyla statükonun örtülü olarak sürdürülmesi. 3. Karşılıklı iyiliklerin samimi atmosferi. 4. Geleneklere, önceki davranışlara ve eski bağlara saygı veya en azından onları güçlendirmek için atıfta bulunulması olarak belirtebiliriz. Krallar birbirlerini hiçbir zaman şahsen görme fırsatına sahip olmamışlar, ancak esas olarak üç yönü ilgilendiren oldukça yakın bir ilişkiler ağı kurmuşlardır: a) Her şeyden önce karşılıklı selamlaşma. Özellikle sağlık hakkında sormak, b) Hediye değışimi; c) Daha sonra göreceğimiz rütbe ve mütekabiliyet çekinceleriyle birlikte, çeşitli yönetici haneler arasında yaygın bir akrabalığa yol açan evlilik mübadelesi.

Arşivin açık ara en büyük bileşeni⁴³, Suriye-Filistin'deki Mısır'ın yaklaşık kırk vasalından gelen mektuplardır. Elbette bunlar hiçbir şekilde eşit olarak temsil edilmezler ve yazışmaların miktarı büyüklükleri ve önemleriyle herhangi bir ilişki içinde değıldir. Ugarit ve Şam gibi kuzeydeki önemli tampon devletler, sadece bir avuç mektupla temsil edilirken, mektupların büyük kısmı (70 mektup) tek bir elden, Beyrut'un yaklaşık 32 km. kuzeyinde, Akdeniz sahilinde yer alan Bibloslu Rib-Hadda'nınkiyle temsil edilir. Geriye kalanlar ise Amurrulu Abdi-Aşirta ve Aziru, Kadeşli Aitagama, Şekemli Lab'aya ve Kudüslü Abdi-Hepa tarafından yazılmıştır.

4. Amarna Çağı'nda Ticaret ve Diplomatik Evlilikler

Amarna Mektuplarının 1887'de keşfedilmesinden bu yana⁴⁴, Eski Yakın Doğı devletlerinin kendi aralarında yoğun ve karmaşık ilişkiler sürdürdüğü ve bu ilişkilerin standart prosedürlere göre resmileştirildiğı açıkça ortaya çıkmıştır. Bu birbirine bağlı ilişkiler dizisinin

⁴¹ Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 2 Le lettere dei «Grandi Re»*. (1999a), 312.

⁴² Mario Liverani, "Amarna Letters". K. A. Bard (Ed.), In *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, (Routledge: 1999), 151.

⁴³ Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 1 Le lettere dei «Piccoli Re»*. (1998), 42.

⁴⁴ Mario Liverani, "The Great Powers' Club". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, (The Johns Hopkins University Press: 2000), 15.

siyasi yönetimi için mekanizma, büyük kralların temsilini ve aralarındaki iletişim ve müzakereyi yöneten kurallar, sözleşmeler ve prosedürlerden oluşan diplomatik bir rejim olan Amarna diplomasisiydi. Devletlerarasındaki yoğun etkileşim⁴⁵, kısmen, farklılaştırılmış bir kaynak dağılımının sonucuydu. Bu nedenle Geç Tunç dönemi aynı zamanda yerel özel tekniklerin, ikonografik motiflerin, değerli malzemelerin ve işlenmiş nesnelerin dolaşımının zirvesini de işaret eder. Giyim üretiminde kullanılan ana lifler, Batı Asya'da yün, Mısır'da keten idi. Yağ, esas olarak Anadolu ve Levant'ta zeytinden, Mezopotamya'da susamdan, Mısır'da keten tohumundan yapılırdı. Mezopotamya'da hurma, Akdeniz'de incir ve bal, tatlandırıcı olarak kullanılmıştır. Mezopotamya ve Mısır'da en yaygın fermente içecek bira iken, Anadolu ve Levant'ta şarap tercih edilmiştir. Böyle bir gıda ve lif dağılımı, önemli bir ticaret akışı yaratmamış ancak; mineraller ve metaller büyük ticari ilişkilere yol açmıştır. Bronz üretiminde kullanılan iki metalden bakır Kıbrıs'ta boldu, kalay ise uzak Afganistan'dan gelmekteydi. Her ikisi de karakteristik külçeler biçiminde, bakır genellikle öküz derisi, (Resim 1-2), kalay ise çörek külçeleri şeklinde üretilmiştir. Amarna Mektupları'nda Alaşya kralının⁴⁶ Mısır firavununa verdiği en fazla bakır külçe sayısı 100 adet yani 3 ton civarındaydı. Açıkça ticaret ve diplomasi işlevsel olarak iç içe geçmişti⁴⁷, çünkü kraliyet sarayları arasındaki iyi ilişkiler, tüccarların olumlu bir şekilde kabul edilmesi için bir ön koşuldü ve karşılıklı olarak kârlı bir ticaret siyasi bir ittifak yaratabilirdi. Karşılaştırmalı fiyatlar için standart metal olan gümüş, Anadolu'da daha boldu. Yakın Doğu'da altın yatakları yoktu, ancak Mısır ve Nubia'dan gelmekteydi. Genel olarak konuşursak, Mısır hem Afrika ürünlerine (Nubia'dan) hem de Asya ürünlerine (Levant'tan) ayrıcalıklı erişime sahipti. Böylece Mısır, değerli metale olan arzusunun bir saplantı olarak tanımlanabileceği Asya krallarıyla avantajlı bir konumdan pazarlık yapabilmekteydi. Yarı değerli taşlar, Afganistan'dan lapis lazuli, İran ve Hindistan'dan carnelian ve akiklerden ithal edilmekteydi. Ticaret, yalnızca metallerin jeolojik dağılımının kısıtlamaları tarafından değil, aynı zamanda teknoloji ve modadaki yerel gelenekler tarafından da sürdürülmüştür. Savaşta ve avcılıkta kullanılan hafif arabaların imalatı ve eş zamanlı olarak atların eğitimi, Geç Tunç Çağı'nın başlıca teknolojik yenilikleriydi ve kullanımları güneye doğru yayılmıştır. Amarna döneminde Mısır, Mitanni ve Suriye'den hem savaş arabaları hem de atlar ithal etmiştir. Ayrıca bu yıllarda Mısır'ın kendi camını üretmenin yanı sıra Levant kıyılarından ham cam ithal etmesiyle cam yapımı daha sofistike hâle gelmiştir. Teknolojilerin kolayca taşınabilecek ürünlere dönüşmemesi durumunda, ürünleri yaratanların kendileri nakledilmiş: krallar arasında doktorlar, şeytan kovucular ve sanatçılar ödünç verilmiştir.

Resim 1-3. Suriye'den bakır külçe ve Kenan küpünün taşındığı duvar resmi. Thebes, Rekhmire Mezarı (TT 100). 18. Hanedan, III. Tutmosis - II. Amenhotep'in saltanatı (Liverani, 2008, 163), Nubia ve

⁴⁵ Liverani, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC.* (2001), 3.

⁴⁶ Cemal Yılmaz, "Amarna Mektupları'na Göre Doğu Akdeniz Ticaretinde Alaşia-Mısır İlişkileri". *Archivum Anaticum-Anadolu Arşivleri* 15/1 (Haziran 2021), 279-321.

⁴⁷ Liverani, "The Late Bronze Age: Materials and Mechanisms of Trade and Cultural Exchange". (2008), 165.

Suriye'den gelen malların betimlendiği duvar resmi. Teb, Rekhmire Mezarı (TT 100). 18. Hanedan, III. Thutmose III-II. Amenhotep'in saltanatı (Liverani, 2008, 164) ve II. Ramses ve Hitit kralı Hattuşili'nin kızının evliliğinin tasvir edildiği stel (Wilkinson ve Doyle, 2017, 81).

Aslında krallar lüks eşyaları bölgenin her yerine taşıyarak bağlar yaratmışlardır⁴⁸. Bir hediye için karşılığı daha sonra olmalıydı bu yüzden krallar gelin değiş tokuşu da yapmışlardır. Ancak her iki işlemde de Mısır alışılmadık bir konuma sahipti. Nubia'nın fethi ile Mısır, zengin altın yataklarına erişim kazanmıştı. Ülke, diğer kralların çok istediği metal üzerinde bir tekele sahipti. Bu nedenle, birçok mektup altınla ilgilidir ve genellikle onun niteliği ve niceliği hakkında endişeli ifadeler bulunur. Örneğin Asur Kralı Asur-uballit şöyle yazmıştır: “*Senin ülkende altın toz gibidir*” Hatta “*kum gibi altın vardır Mısır'da*” cümlesi⁴⁹, bu mektuplarda sürekli rastlanan bir çeşit nakarat gibidir. Bu zenginlik, Mısır'a lapis lazuli, bakır, yarı değerli taşlar ve zanaat ürünleri gibi yabancı lükslere erişimi sağladı. Bunları fetih ve ticaret dışında elde etmenin başka yolları da vardı. Ama bu sistem aynı zamanda diplomatik ilişkileri güçlendirme avantajına da sahipti.

Evlilik bağları ise⁵⁰ genellikle ittifakları mühürlemek için kullanılmıştır (Resim 3). Bu doğrultuda prensesler de mübadelenin bir parçasıydı, ancak bu konuda Mısır diğerlerinin çok kızdığı bir tavır aldı: Mısır'a birçok yabancı kadın gelmesine rağmen hiçbir Mısır prensesi yurtdışına çıkmadı. Firavunlar, vasallarının ve kardeşlerinin sayısız kızını haremlerine katarken, kendi kızlarının yabancı hükümdarlarla evlenmesine izin vermiyorlardı. Bir mektupta⁵¹ Mısır'ın karşılık vermemesi üzerine Babil kralı, eskiden Mısır kralının hiçbir kızının kimseye verilmediğinden acı bir şekilde yakınarak farklı bir yöntem önermiştir: “*Bana kızınızın gibi güzel bir kadın gönder. Kim, kralın kızı değil diyebilir?*”

I. Kadaşman-Enlil ve III. Amenhotep arasındaki yazışmalar, esas olarak kraliyet evlilikleri için yapılan müzakerelerle ilgilidir. Ancak işler o kadar sorunsuz yürümemiştir. Kassit hükümdarı, kızı karşılığında maksimum miktarda değerli altın almak konusunda endişeliydi. Kadaşman-Enlil'i, diplomatik ilişkilerin devamı için II. Burnaburiaş takip etmiştir. IV. Amenhotep'in tahta çıkmasıyla birlikte Burnaburiaş, siyasi ve ticari bağları sürdürmek için ona yaklaşmıştır. Ayrıca Mitanni kralı Tuşratta, III. Amenhotep'e “*kardeşimin ülkesinde altın, toprak gibi bol*” sözleriyle altın karşılığında kız kardeşi Keluhepa ve kızı Taduhepa'yı Mısır haremine göndermiştir⁵². Sonuçta prosedürleri ile eşitlik ve karşılıklılık açısından⁵³, hediye alışverişi ve uluslar arası evliliklerde görüleceği gibi Amarna mektuplarının gerçek bir "diplomatik dünyayı", teorik yapısıyla devletlerarası gerçek bir ilişkiler sistemini belgelediğine şüphe yoktur.

⁴⁸ Carolyn Routledge, “Western Asia”. I. Shaw and E. Bloxam (Ed.), In *The Oxford Handbook of Egyptology*, (Oxford University Press: 2000), 526.

⁴⁹ Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi: Diplomasi Tarihi I.* (Çev. A. Tokatlı). (Evrensel Basım Yayın: 2009), 18.

⁵⁰ Gary Beckman, “International Law in the Second Millennium: Late Bronze Age”. R. Westbrook (Ed.), In *A History of Ancient Near Eastern Law*, (Brill: 2003), 758.

⁵¹ Marc Van de Mieroop, *A History of Ancient Egypt*. (Wiley Blackwell: 2021), 179.

⁵² Nurgül Yıldırım, “Mitanni Kralı Tuşratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Archivum Anatolicum* 11, no. 1 (2017): 151.

⁵³ Mario Liverani, *Le lettere di el-Amarna vol. 2 Le lettere dei «Grandi Re»*. (Paideia: 1999a), 315, 322.

Sonuç

1880'lerin sonunda, Orta Mısır'daki modern Tell el-Amarna köyünün yakınlarında yerel halk tarafından bulunan bir grup tablet⁵⁴ 100 yıl sonra bugün bile hem bilimsel hem de popüler literatürde tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

MÖ 3. binyılda Antik Yakın Doğu'da yazı ve kent kültürünün gelişimi ile yakın ilişki içinde ortaya çıkan diplomatik uygulamaların daha o sıralarda, bugün bilindiği şekliyle ana unsurları kurulmuştu. Ayrıntılı diplomatik normlar, uygulamalar ve süreçlerden oluşan ritüelleştirilmiş bir sistem⁵⁵, dini, ticari ve stratejik çıkarları kapsayan ortak kaygılarla giderek daha fazla birbirine bağlanan çeşitli krallıkların ihtiyaçlarına bir tepki olarak hazırlanmıştır. Yönetim organları tarafından yayılan bir faaliyet haline gelen diplomatik uygulama, belirli bir ölçüde sistematize edilmiş ve kurumsallaşmış; ancak büyük oranda karşılıklı izlenimlerin ve eylemlerin yorumlanmasına dayanmıştır. Ayrıca, bu dönemdeki diplomatik uygulama, öncelikle, diplomatik temsil yoluyla birbirleriyle müzakere ve iş birliği yapma istekliliği, diğerinin eşit olarak kabul edildiğinin sinyalini veren "Büyük Krallar" arasında yürütülüyordu. Diploması pratiği Antik Yakın Doğu'da Akad, Asur, Babil, Pers, daha sonra Klasik Yunanistan'a ve İtalya Bölgesi'ne aktarılmıştır. Eski ön-diplomatik sistemler, koşullar ortaya çıktıkça yer alan amaca özel ad hoc misyonları içeriyordu. Eski devletler tarafından geliştirilen diplomatik temsil, iletişim ve çatışma yönetimi kalıpları, büyük ölçüde algılanan güç asimetrisi düzeylerinden etkilenmiştir. Genellikle uluslararası ilişkilerde kibar ikna sanatı olarak anlaşılan diplomasi⁵⁶, Yunan şehir devletlerinde bir tür diplomatik davranış bulunabilmesine rağmen, Batı Avrupa'da modern çağda bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, Mısır, Roma, İran ve Çin diplomatik yöntemleri, öncelikle, komşuları ve etkileşimde buldukları diğer gruplar üzerinde siyasi, dini ve askeri üstünlüklerini savunmaya, tesis etmeye ve sürdürmeye hizmet etmiştir.

Antropolog Claude Levi-Strauss'a göre⁵⁷, insan toplulukları arasındaki etkileşim, üçlü bir hediye, kadın ve mesaj alışverişine dayanmaktadır. Bu nedenle birçok toplumda evlilik işlemleri⁵⁸, kadınların en yoğun ve en uygun şekilde mübadele değeri olarak görüldüğü bağlamı oluşturabilir. Sözlü ve yazılı mesajlar hem hediye alışverişi hem de evlilik koşullarını müzakere etmek için kullanıldığından, üçüncü değiş tokuş ögesi, yani mesaj, öncelikle diğer ikisinin hizmetinde işlev görmüştür. Geç Tunç Çağı diplomasisinde, resmi bir mektubun çerçevesi şekli, verdiği bilgi kadar önemlidir. Gönderici ve muhatap unvanları, selamlama biçimleri, geleneksel sorgulamalar ve sağlıkla ilgili raporlar, genellikle her iki tarafın da farklı sosyal statüsünün altını çizecek şekilde nüanslara sahiptir. Selamlamada, gönderenin ve ailesinin sağlığı, her zaman iyi olarak tanımlanır. Mektubun *şulma ša'alu* giriş kısmı olarak adlandırılan bu ilk bölüm, "sağlık hakkında soru sormak", resmi ilişkilerde çok önemlidir ve onu atlamak, düşmanlık ve siyasi kriz anlamına gelir.

Amarna Çağı, uluslararası bir toplum fikrinin ve onun oluşum sürecinin⁵⁹ bizimkinden büyük ölçüde farklı olmasına rağmen benzerliklerinin çok daha fazla olduğu sonucuna

⁵⁴ Jana Mynářová, *Language of Amarna - Language of Diplomacy: Perspectives on the Amarna Letters*. (Prague: 2007), 11.

⁵⁵ Bjola ve Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. (2018), 14.

⁵⁶ John P. Singh, "The power of diplomacy: new meanings, and the methods for understanding digital diplomacy". C. Bjola and M. Holmes (Ed.), In *Digital Diplomacy: Theory and practice*, (Routledge: 2015), 182.

⁵⁷ Liverani, "The Late Bronze Age: Materials and Mechanisms of Trade and Cultural Exchange". (2008), 163-164.

⁵⁸ Arjun Appadurai, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. (Cambridge University Press: 1986), 15.

⁵⁹ Eric Cline, "Review: Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations. R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), (Johns Hopkins University Press: 2000)", *American Journal of Archaeology*, Vol. 105, No. 2 (Apr., 2001), 340-341.

varmamızı da sağlamaktadır. Ancak Liverani'nin antik ekonomilerin "modernist" ve "ilkelci" yorumlarına ilişkin uyarıları göz önünde bulundurulduğunda modernist yaklaşım, ekonomik ve siyasi ilişkilerin yazılı olmayan yasalarının tüm insanlık tarihi için geçerli olduğunu varsayar; ilkelci yaklaşım, tarih boyunca her toplumun ekonomik ve politik ilişkilerini yöneten kendine özgü yazılı olmayan yasalar dizisine sahip olduğunu ve antik ekonomileri modern piyasa fikirleri açısından analiz etmenin yanlış ve aldatıcı olduğunu iddia eder.

Kaynakça

- Anderson, Matthew, *The Rise of Modern Diplomacy 1450 -1919*. Routledge: 2013.
- Appadurai, Arjun. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press: 1986
- Beckman, Gary, "International Law in the Second Millennium: Late Bronze Age". R. Westbrook (Ed.), In *A History of Ancient Near Eastern Law*, (Brill: 2003). 753-774.
- Berridge, Geoff, *Diplomacy: Theory and Practice*. Palgrave Macmillan: 2022.
- Bjola, Corneliu ve Kornprobst, Markus, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. Routledge: 2018.
- Black, Jeremy, *A History of Diplomacy*. Reaktion Books: 2010.
- Bozeman, Adda, *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age*. Routledge: 2017.
- Bryce, Trevor, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. Routledge: 2003.
- Bunson, Margaret, *Encyclopedia of Ancient Egypt*. Facts On File: 2002.
- CAD. *The Assyrian Dictionary of The Oriental Institute of The University of Chicago "H"*. (Eds. I. J. Gelb, T. Jacobsen, B. Landsberger, A. L. Oppenheim), (Illinois: 1956), 84.
- Cline, Eric, "Review: Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations. R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), Johns Hopkins University Press: 2000", *American Journal of Archaeology* 105, No. 2 (2001): 340-341.
- Cohen, Raymond ve Westbrook, Raymond, "Introduction: The Amarna System". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, The Johns Hopkins University Press: 2000. 1-12.
- Darnell, Colleen, "The New Kingdom", I. Shaw and E. Bloxam (Ed.), In *The Oxford Handbook of Egyptology*, Oxford University Press: 2020. 657-683.
- David, Rosalie, *The Pyramid Builders of Ancient Egypt: A Modern Investigation of Pharaoh's Workforce*. Routledge: 1986.
- David, Rosalie, *Handbook to Life in Ancient Egypt*. Facts On File: 2003.
- Dijk, Jacobus Van, "The Amarna Period and the Later New Kingdom (c.1352-1069 BC)". I. Shaw (Ed.), In *The Oxford History Of Ancient Egypt*, Oxford University Press: 2000. 265-307.
- Gnirs, Andrea, "Coping with the army: the military and the state in the New Kingdom". J. C. M. García (Ed.), In *Ancient Egyptian Administration*, Brill: 2013. 639-717.
- Hamilton, Keith ve Langhorne, Richard, *The Practice of Diplomacy Its evolution, theory and administration*. Routledge: 2011.
- Hasselbach-Andee, Rebecca, "Akkadian". J. Huehnergard and N. Pat-El (Ed.), In *The Semitic Languages*, Routledge: 2019. 95-116.
- Hornung, Erik, "The New Kingdom". E. Hornung, R. Krauss, and D. A. Warburton (Ed.), In *Ancient Egyptian Chronology*, Brill: 2006. 197-217.
- Jönsson, Christer ve Hall, Martin, *Essence of Diplomacy*. Palgrave Macmillan: 2005.
- Kemp, Barry, *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*. Routledge: 2018.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. (Çev. B. Karanakçı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2009.
- Kissinger, Henry, *Diplomasi*. (Çev. İ. H. Kurt). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 2008.

- Klinger, Jorg, "Chronological Links between the Cuneiform World of the Ancient Near East and Ancient Egypt", E. Hornung, R. Krauss, and D. A. Warburton (Ed.), In *Ancient Egyptian Chronology*, Brill: 2006. 304-324.
- Liverani, Mario, *Le lettere di el-Amarna vol. 1 Le lettere dei «Piccoli Re»*. Paideia: 1998.
- Liverani, Mario, *Le lettere di el-Amarna vol. 2 Le lettere dei «Grandi Re»*. Paideia: 1999a.
- Liverani, Mario, "Amarna Letters". K. A. Bard (Ed.), In *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, Routledge: 1999. 150-153.
- Liverani, Mario, "The Great Powers' Club". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, The Johns Hopkins University Press: 2000. 15-27.
- Liverani, Mario, *International Relations in the Near East, 1600–1100 BC*. Palgrave: 2001.
- Liverani, Mario, *Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography*. (Ed. and Int. by Z. Bahrani and M. Van De Mieroop). Equinox Publishing Ltd: 2004.
- Liverani, Mario, "The Late Bronze Age: Materials and Mechanisms of Trade and Cultural Exchange". J. Aruz, K. Benzel, and J. M. Evans (Ed.) In *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B. C.*, Yale University Press: 2008. 161-168.
- Mieroop, Marc Van de, *A History of Ancient Near East*. Wiley Blackwell: 2015.
- Mieroop, Marc Van de, *A History of Ancient Egypt*. Wiley Blackwell: 2021.
- Moran, William, *The Amarna Letters*. The Johns Hopkins University Press: 1992.
- Morris, Ellen, *The Architecture of Imperialism: Military Bases and the Evolution of Foreign Policy in Egypt's New Kingdom*. Brill: 2005.
- Mynářová, Jana, *Language of Amarna - Language of Diplomacy: Perspectives on the Amarna Letters*. Prague: 2007.
- Mynářová, Jana, "Discovery, Research, and Excavation of the Amarna Tablets-The Formative Stage". W. M. Schniedewind (Ed.), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, Brill: 2015. 37-54.
- Potyemkin, Vladimir, *Uluslararası İlişkiler Tarihi: Diplomasi Tarihi I*. (Çev. A. Tokath), Evrensel Basım Yayın: 2009.
- Ragionieri, Rodolfo, "The Amarna Age: An International Society in the Making". R. Cohen and R. Westbrook (Ed.), In *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, The Johns Hopkins University Press: 2000. 42-53.
- Rainey, Anson, F, (Collated, Transcribed and Translated by A. F. Rainey), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, (Brill: 2015).
- Roosen, William, *The Age of Louis XIV: The Rise of Modern Diplomacy*. Routledge: 2017.
- Routledge, Carolyn, "Western Asia". I. Shaw and E. Bloxam (Ed.), In *The Oxford Handbook of Egyptology*, Oxford University Press: 2000. 514-539.
- Schniedewind, William, "Introduction". W. M. Schniedewind (Ed.), In *The El-Amarna Correspondence A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets Vol. 1*, Brill: 2015. 1-35.
- Shaw, Ian, *Ancient Egypt: A Very Short Introduction*. Oxford University Press: 2004.
- Singh, John P., "The power of diplomacy: new meanings, and the methods for understanding digital diplomacy". C. Bjola and M. Holmes (Ed.), In *Digital Diplomacy: Theory and practice*, Routledge: 2015. 181-198.
- Spar, Ira, "The Amarna Letters", J. Aruz, K. Benzel, and J. M. Evans (Ed.), In *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B. C*. Yale University Press: 2008. 168-169.
- Uncu, Ebru, "Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü". *History Studies (5/1)*, 2013, 349-366.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World System I*. Academic Press: 1974.
- Wente, Edward Frank, *Letters from Ancient Egypt*. Scholars Press: 1990.
- Wilkinson, Richard ve Doyle, Noreen, "Between Brothers: Diplomatic Interactions". P. P. Creasman and R. H. Wilkinson (Ed.), In *Pharaoh's Land and Beyond Ancient Egypt and its Neighbors*, Oxford University Press: 2017. 79-92.

- Yıldırım, Nurgül, "Mitanni Kralı Tušratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme". *Archivum Anatolicum* 11, no. 1 (2017): 151.
- Yılmaz, Cemal ve Kılıç, Yusuf, "Eski Yakındoğu'nun Diploması Dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi". *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi* 7, no. 2 (2020): 879-912.
- Yılmaz, Cemal ve Ay Arçın, Şeyma, "Urusalimum ve Amarna Mektuplarına Göre Devletlerarası İlişkilerdeki Yeri". *Cedrus* 8, (Haziran 2020), 75-95.
- Yılmaz, Cemal, "Amarna Mektupları'na Göre Doğu Akdeniz Ticaretinde Alaşia-Mısır İlişkileri". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 15, no.1 (2021): 279-321.

Summary

The period from the late 16th century to the 12th century BCE is referred to by Near Eastern archaeologists as the Late Bronze Age. In political terms, this period, called the "Club of the Great Powers", was divided between several great powers that saw themselves as members of a special group. The regional system of the Late Bronze Age (1550-1200 BCE), specifically the Amarna Age, is a period with a privileged archive for the study of international relations in the Near East and Eastern Mediterranean. This is because documents from the Amarna Age were widely distributed throughout the area, from Egypt to Syria-Palestine, Anatolia, Upper Mesopotamia, Babylonia and Elam, especially those aimed at formalizing international relations.

Tell el-Amarna, located approximately 300 km south of Cairo, where all these developments mentioned above can be traced, is the main study site for interregional relations, thanks to the discovery of cuneiform tablets (Amarna Letters) exchanged between Egyptian and Asian kingdoms in 1887. The Amarna Letters are of unique importance for their far-reaching implications, as they began to have a significant impact on our understanding of the politics and history of Egypt and the Near East in the Late Bronze Age. In addition to providing insight into the political conditions of the time, the letters also shed light on trade relations, the values of certain commodities such as glass, gold, and the newly introduced iron. The various forms of address used in these letters show the writers' stance towards the Egyptian court. As Liverani notes, the language of the letters is full of rhetorical questions, metaphors, paradoxes, and other stylistic devices that allow for opposing interpretations. Much ambiguity and incomprehensibility in the letters may be due to the fact that the scribes who wrote them were not native speakers of Akkadian.

Despite a long history of research, both the relative and absolute chronology of the Amarna Letters presents a surprising complexity and many problems that still have no definitive solution. Also, letters written by "little kings" do not show any dating. However, they cover a period of 15-30 years, starting from the 30th year of Amenhotep III (1391-1353 BCE) and extending to the first year of Tutankhamun's reign (1333-1323 BCE). The majority of the tablets are dated to the period of Akhenaton (1353-1335 BCE). The tablets in question (382 tablets) were written in a dialect of the Akkadian language, the lingua franca of the period. Many of the documents in the archive are items of diplomatic correspondence between major powers in West Asia, such as Egypt, Babylonia and Assyria, and their vassal states of Syria and Palestine.

The development of diplomatic practice in the ancient Near East was based on access to a common language, individuals trained as scribes to record and transmit that language, as well as mutual familiarity with court protocol and ritual. During this period, diplomatic communication generally took the form of formally and ceremonially put forward initiatives and requests, and was considered a preliminary step before considering the introduction of force. Ostentatious gifts and glittering ceremonies were also used as means of communicating the level of dignity and importance with which a diplomatic official was regarded by his host, and vice versa.

Cohen and Westbrook (2000) argue that there is more than enough evidence to conclude that the roots of today's diplomatic principles and frameworks go deep into the Ancient Near Eastern world. The first historical records of organized states exchanging ambassadors date back to the 3rd millennium BCE, to the cuneiform civilizations of Mesopotamia. These translations include Letters from Early Mesopotamia, 17th century BCE Mari (Syria) archives. The diplomatic archive of the king of Mari, excavated on the Euphrates River, contains letters from other rulers of the early 2nd millennium BCE, diplomatic records of the Egyptian and Hittite Empires, correspondence and agreements between kings. However, whereas the regional system of the Mari Age was largely confined to Mesopotamia in a broad sense (including Syria to the west and Elam to the east), that of the Amarna Age extended towards the Mediterranean, including Palestine, Egypt, Anatolia, and the east.

The expansion marks the major changes that occurred towards the middle of the 2nd millennium BCE. The end of the political and cultural centrality of Babylon, the entry of the "mountain peoples" mentioned in the inscriptions into the Mesopotamian scenario (Kassites, Hurrians, Hittites), the shift of the center of gravity of the regional system to the west, and Egypt's direct involvement in the control of the Syria-Palestine corridor. Therefore, in a broad chronological perspective, the balance achieved between regional powers (Egypt, Hatti, -Hittite-, Mitanni/Assyria, Babylon, Elam) is the result of long and not entirely clear processes.

Ultimately, the Amarna Letters represent the culmination of a tradition developed over centuries in which states could communicate with each other in a common language, resolve their differences by referring to common standards and conventions by which they could pursue their interests, inform themselves, and accept their interests.